

מ. סיקו (מאיר סמילנסקי) 1876 - 1949 סופר שושכת.*

מאת נורית תמיר - סמילנסקי

מ. סיקו לא היה סופר מפורסם או פופולרי. למרות שהרבה לפרסם בכתבי העת החשובים המקובלים של ראשית המאה, ועל אף העובדה שמפעלו הספרותי משתרע על-פני ארבעה עשורים (1902-1939), הרי כבר בחייו נדחק לקרן זוית. סיפוריו התקבלו אמנם באהדה על-ידי הקוראים והמבקרים, אך לא עוררו תגובות בעלות אופי קיצוני לחיוב או לשלילה. סיקו כתב רק סיפורים קצרים ונובלות. ברשימה הביבליוגרפית של כתביו מסוכמים 113 ערכים. ארבעה מתוכם לא ראו אור ונותרו בכתב-יד; שתי קבוצות סיפורים נקבצו בספרים, ששה סיפורים יצאו בתרפ"ח בכרך א' של כל כתביו (שכרכי ההמשך שלו לא הופיעו), ושמונה-עשר סיפורים יצאו בספר של "אבן תזעק" בתש"ו. כל הסיפורים האחרים נותרו עלומים בכתבי-עת. לאחר מותו הלכו ונשכחו האיש ויצירתו. בדיקה מקפת של סיפוריו מלמדת, שלמרות אופיה המינורי, יש ביצירתו של סיקו איכויות אומנותיות שעמדו במבחן הזמן, ובמסכת העשירה והרב-גונית של הספרות העברית החדשה, יש גם לסיקו משבצת משלו, שמן הראוי שהקורא העברי יתוודע אליה.

פעילותו הספרותית של סיקו מתרכזת בארבע תקופות עיקריות: הראשונה מתרס"ב עד תרס"ה, נמשכה כשלוש שנים ובה נכנס סיקו אל עולם הספרות, תחילה כפלייטוניסטן שפרסם בעיתונות היומית ("הצפירה" ו"הצופה") ואחר-כך ככותב סיפורים, מהם יצאו לאור ארבעה. בפרק זה סיקו הצעיר עדיין מגשש את דרכו וכותב דברי ביקורת על החברה היהודית ברוח "המהלך החדש" ו"חיבת-ציון". תקופה זו מסתיימת במהפיכה ובפרעות של 6-1905. התקופה השנייה, תר"ע עד תרע"ה, מניבה אחד-עשר סיפורים ובה סיקו, בהדרכתו של ביאליק, מגבש את דרכו הספרותית ואת סיגנון הפרוזה המיוחד אותו.

בתקופה זו קנה את פרסומו בסיפורים מן ההוויה החסידית. פרק זה בא אל קיצו עם פרוץ מלחמת העולם, המהפיכה הרוסית והפרעות. התקופה השלישית, תר"פ עד תרפ"ט, מצטיינת בפוריות שופעת המתבטאת ביבול של ארבעים סיפורים. פרץ יצירה זה, עומד ביחס הפוך למצבו האישי הקשה של סיקו, פליט חסר-בית ונטול אמצעי-קיום. בתקופה זו העלה סיקו בסיפוריו את עולם עברו רב-הפנים והניגודים: מן העבר הקרוב, תיאר את אירועי הפרעות, מן התקופה שלפני הפרעות העלה דמויות של משכילים יהודים בערי-השדה, עולמם האינטימי ומפגשם עם העולם הלא-יהודי. כן הרבה לעסוק בתקופה זו בתיאור ימי ילדותו הרחוקים, נושא המלווה אותו למן

* מבחר מסיפוריו של מ. סיקו עומד לצאת בהוצאת מוסד ביאליק בלוויית מבוא ביוגרפאי ואחרית דבר מאת נורית תמיר-סמילנסקי.

הפלייטונים הראשונים ועד לסיפורי האחרונים. שיאה של תקופה זו היו חגיגות יובל החמישים והוצאת כרך א' של כל כתביו. בתקופת היצירה האחרונה, תר"צ עד תרצ"ט, מפרסם סיקו בשבועון "מאזניים" ובעיקר באכסניה הנוחה של "בוסתנאי", אותו ערך אחיו משה סמילנסקי. בתקופה זו חלה דעיכה איטית ביצירתו, למרות שפרסם שמונה עשר סיפורים. בשנים אלה המשיך להעלות את ימי ילדותו והתיחס אל המפעל ההתישבותי בארץ-ישראל. בתש"ו יצא ספרו השני, בו הוא מקבץ את סיפורי הפרעות, שכבר נדפסו בכתבי-עת, ובתש"ז נחוג יובל השבעים שלו, בעיתונות ובמסיבות ספרותיות.

חייו הפרטיים של סיקו במהלכיהם העיקריים, משתלבים במודל הביוגרפיה הרוחנית של ה"דור" הספרותי שפעל בראשית המאה העשרים (ראה בספרו של דן מירון, בודדים במועדם, 1987) במספר מאפיינים:

המאפיין המשותף הראשון הוא הפורמציה הרוחנית - סיקו שייך לאותה קבוצת סופרים שבחרה לעסוק ביצירה הספרותית בעברית, היתה רגישה ללשון ולספרות העברית, וחבריה נולדו ברבע האחרון של המאה התשע-עשרה, כשילדותם עוברת עליהם באוקראינה, ברוסיה הלבנה ובפולין. בקבוצה זו נטבע חותם האירועים ההיסטוריים שעברו על היהודים במזרח אירופה באותן שנים: הפרעות בדרום רוסיה 1881-1882 ("הסופות בנגב"), שכתוצאה מהן נפתחה תנועת ההגירה מערבה ובייחוד לארצות הברית; התארגנותן של תנועות פוליטיות וחברתיות יהודיות-לאומיות, כמו "חבת-ציון" מזה והתנועות היהודיות הסוציאליסטיות מזה; העוינות המופגנת של המשטר לאוכלוסיה היהודית וההתדרדרות הכלכלית של חלקים בישוב היהודי ב"תחום המושב" שלהן יש ביטוי תימטי בסיפורי סיקו.

המאפיין השני המשותף לדור הוא הרקע המשפחתי - ובו סיקו שונה מרוב בני דורו, בכך שהדמות הקרובה לו בילדותו וגם בבחרותו, היתה לא דמות האב כי אם דווקא דמות האם. האב היה אמנם הדמות הדומיננטית בבית, אך תוקף סמכותו לא נבע מן המסורת התרבותית הישנה ומבקיאות תורנית אלא מאישיותו התקיפה ומנורמות המוסר שלו. למרות שהיה אדם חסר השכלה שהעריך מאוד את לימוד התורה, עודד האב, לא מעט בהשפעתה של האם, את רצון הלימודים הכלליים של ילדיו, שכר להם מורים וקנה להם ספרים, כך שהמעבר מלימודי הקודש אל לימודי החול, לא היה כרוך במרד או במאבק כלשהו. ואפילו האב החל קורא בעיתונים העבריים החדשים, כשהוא משתלב בקהל הקוראים המתרחב. דמויות סמכותיות מן הבחינה האינטלקטואליות, היו לסיקו עורכיו - סוקולוב, ביאליק וקלוזנר, עמם היה בקשר לאורך שנים רבות. חליפת המכתבים בין סיקו לסוקולוב אבדה, אך מהשוואת טון הדברים החם והפתוח באגרות לביאליק עם הטון הקורקטי והמרוחק שבתכתובת בת עשרות השנים עם קלוזנר - בולט יחס האהבה וההערצה לביאליק.

האפיון השלישי של הדור הספרותי של ראשית המאה הוא העקירה מן הבית והנדודים - אפיון זה מתאים לביוגרפיה האישית של סיקו, אם כי מחלת עיניו גרמה לסטייה מן המהלך הביוגרפי הקולקטיבי. כור מחצבתו של סיקו היה הכפר האוקראיני. (אל העיירה הגיע והוא בן שמונה-עשרה). כרבים מבני גילו, עזב סיקו את בית-הוריו בגיל צעיר (חמש-עשרה). בחברת כמה מבני משפחתו הצעירים עלה לארץ ישראל להתנחל בה, אך לאחר שנה של בעיות בריאות וקשיים חומריים, שב עם כמה מקרוביו אל בית ההורים ובניגוד לרבים מבני דורו, לא נפרד מהם עד יום מותם. לארץ ישראל עלה בשנית רק כשחרב ביתו בפרעות המהפיכה הרוסית, ובה חידש את פעילותו הספרותית.

על רקע המפה הספרותית של דור ראשית המאה, ומתוקף הנסיבות הביוגראפיות, מייצגים סיפוריו של סיקו עולם שאינו מיוצג כמעט בספרות העברית. אין הסיפורים עוסקים בהוויה המסורתית של העיירה היהודית – אלא בעולם הכפר; עולמם של יהודים חוכרי אחוזות שהיו בעצמם איכרים מגדלי חיטה. מרחב המחיה הכפרי מיוצג בתיאורים ישירים של חיי עבודת האדמה, הנמסרים מתוך ידע אינטימי של ההווי החקלאי. הווי זה נמסר מתוך תפיסה פרטנית של צבעים, ריחות, טעמים, טקסטורות ומראות ומתוך מגע חושני עם חמרי המציאות. עולם הטבע העולה מייצוג העבודה החקלאית לסוגיה, בשדה, בגן ובבוסתן, מקביל ומשתקף בעולם האנושי. בתוך המערכת של טבע ואדם מודגשים נושאים ומוטיבים שהם תולדה של היחסים בין המרכיבים השונים בתוכה. כמו יחסי הקרבה השיוויוניים בין יהודים ללא-יהודים, שעם כל הדיאלקטיקה שבאופיים, הם מבטאים את הקשרים הראשוניים שבין עובד אדמה אחד לרעהו; או מורכבות מקומה של האישה בחברה המשתנה ומאבקה להשתוות אל הגברים בעבודה, בחירות מינית ועוד. זרימת החיים הנעה במעגלים החוזרים של העונות החקלאיות משתקפת גם ביחסים שבין הדורות: באי מרידתם של הבנים המבקשים השכלה מהוריהם ובהשפעתם על היפתחות ההורים אל עולם ההשכלה.

ההרמוניה של עולם הטבע מיוצגת במוסיקה היהודית והחילונית ובראיית המוסיקה כביטוי למיזוג שבין הנסתר ובין הגלוי, בין הממשי לבין מה שמעבר לו. תפיסה זו מתבטאת גם בסיפורים העוסקים בהוויה החסידית. נושא בולט ומיוחד בכלל יצירתו של סיקו הוא נושא הפרעות. סיקו הקדיש י"ח סיפורים לפרעות אוקראינה (1918-1919) שהיה עד להן. סיפורים אלה חורגים בעיצובם הסיגנוני משאר סיפוריו והם מתייחדים בעמדת המסירה, שעל אף הזוועות שהיא מדווחת עליהן, אין בה כמעט ביטויי שנאה או רצון לנקם, ויש בה אותה תפיסת עולם הרמונית-מחזורית המצויה בסיפורי הקודמים, עמדה הצופה קדימה אל עבור תקופת הזעם ואל בוא האביב. יצירתו הספרותית של סיקו התפתחה בזיקה לשלושה מקורות: ספרות המקורות הדתית, הספרות החדשה בעברית וביידיש והספרות הרוסית. סיקו נכנס אל הספרות העברית בשנותיה הראשונות של המאה העשרים, תקופה של פריחה ושל תהליכים דינמיים.

מקור השפעה ראשוני-תשתיתי היו, בלי ספק, כתבי הקודש העבריים הקאנוניים שאליהם ניתוספו ספרי קבלה ומעשיות חסידיות בכתב ובעל-פה. אלה היו בראש וראשונה ספרות לאומית קרובה ללב, אך הם השתלבו גם בהקשר הרחב של הספרות הרוסית (שהעלתה מיתוסים והדגישה את הטבע כמסמן בגילוייו את מציאותו של האלוהים ביקום) וגם בספרות העברית הניאורומנטית שהתרפקה על הנושאים החסידיים. שנים אלה של תחילת המאה, בין תרס"א לתרס"ה, היו, כידוע, משופעות בפרץ של יצירה עברית: ביאליק מגיע בהן אל שיא יצירתו; טשרניחובסקי מגיש לקוראים את האידיאליות הראשונות שלו ואת מיטב שיריו הליריים; ברדיצ'בסקי מפרסם את הנובלות המוקדמות שלו; מנדלי ממשך לתת לקוראיו את מיטב סיפוריו בנוסחם העברי; פרץ מפרסם כרכים ממבחר סיפוריו; יהודה שטיינברג מוציא את סיפורי החסידים שלו; ש. בן-ציון מתפרסם בסיפורי הקצרים; ועוד סופרים ותיקים וצעירים ממלאים את כתבי העת של התקופה בפירות יצירתם. מהספרות הרוסית קבלו הצעירים השפעות רומנטיות המטעימות את הדמיון, את המיתוס ואת עולם הטבע, ואת היחס המיוחד אל האישיות היוצרת, ודגמים לתיאורי הכפר וחיי האיכר הפשוט ברוח פסטוראלית.

הלקח של פרעות-שנות-השמונים הביא לחיזוק המודעות הלאומית הציבורית ובעקבותיה פנו סופרים עבריים לתיאור תופעות בחברה היהודית הקיבוצית ועסקו פחות ביחיד הסובל. דור זה של תחילת המאה, מייצג, מצד אחד, את מגמת ההשכלה וההתמערבות של היהודים, ומצד שני, הוא

ניזון מן החסידות, שהביאה להתחדשות פנימית בתוספת יסודות אי־רציונאליים. סיקו נמנה עם הדור שהשתמש באמות־מידה אסתטיות ביחסו אל המציאות, אך תמך גם בפרודוקטיביזציה של היהודים וסבר שהיחיד צריך להגשים את הרעיונות שהוא מאמין בהם – במעשים. דור זה הנקרא על שם יוצרו הבולט ביאליק, מתאפיין בסגנון כתיבה שגרס שלמות מימטית, עושר לקסיקאלי ובהירות של ניסוח – אך בתכניו הוא מציג תמונה של התלבטות ותהייה בין רצונות מנוגדים. סיקו הוא בכלל בני הדור, ואפשר שתהייתו בולטת במיוחד על רקע נאמנותו לסגנון 'הנוסח' בו המספר מדווח בשלווה ובישוב־דעת על תכנים, שבעומקיהם הם רוטטים ונוגשים והכסות המאוזנת והמדודה כובשת אותם, ולפעמים כמעט מכסה עליהם. ככל יוצר משכיל וקשוב, מעביר גם סיקו את המודלים הספרותיים שמצא לפניו מבעד למסננים האישיים שלו, שקלטו חלק מן החומר, עכלו והטמיעו חלק אחר ופלטו את מה שלא התאים להם. סיקו לא פרץ דרכים חדשות ב"אינוונטר" הספרותי שמצא לפניו, אך הביא אליו את עולמו הייחודי ואת הנושאים המיוחדים לו.

המודל הסגנוני־העיצובי הדומיננטי בכתיבתו של סיקו נלקח כנראה ממנדלי, בעיקר מ"בימים ההם". מודל זה מציג תחביר של משפט מרווח בעל מבנה נורמאטיבי נטול עיוותים וסטיות לשוניות, שכל איבריו מסודרים בסדר לינארי עוקב, וחלקיו המקבילים זה לזה ברתמוס שלהם משרים אוריה הרמונית נינוחה.

בחזית התבנית הסיפורית של סיקו נמצאת החוויה הנפשית הפנימית, אותה הוא משליט על האובייקטים המתוארים ובאורה הוא 'צובע' את הנופים. זוהי קונספציה המתקרבת לתפיסה הלירית, ובה הסיפר מנסה לאחד את העולם והאדם בצורה פנימית, ובמקום להביא חיקוי של פעולה, הוא מעצב אותה מחדש בתבנית של תמוניות, והדמויות (המרכזיות) בה מופיעות כפרסונה של ה'אני'.

על רקע ספרות הדור, בולטת לשונו של סיקו בגמישותה ובזרימתה הטבעית. אין היא לוקה במליציות או בארכאיות, אך אף־על־פי שאינה משתמשת ברמזים ובאסוסיאציות המפנים את הקורא מן ההוראה המיידית אל מעגלי משמעות הנטועים בטקסטים הקאנוניים – ניכר בה שעברה את כור ההיתוך של המקורות. אם מנדלי הוא מקור ההשפעה הבולט בתחום העיצוב הלשוני, הרי שטשרניחובסקי באידיליות שלו, משמש, כנראה, דגם לעיצוב נושא הכפר האוקראיני, לטכניקת הפירוט הקטאלוגי האפי־מימטי של עולם הטבע שלו, ובעיקר לתבנית המיתית המתרכזת בפולחנים טקסיים קבועים הקשורים בהוויית הפריון והמיניות, כשהם נמסרים בסיפורים באריכות, בהרצאה סיפורית־תיאורית הנוסכת רוגע ופיוס על ההוויה המורכבת מניגודים.